

A, Á

Abúzió vagy **katakrézis** [g. κατάχρησις; l. abusio, catachresis; n. Abusio, Katachrese; f. catachrèse; a. catachresis; o. абузия]: képzavar. A szó vagy a kifejezés jelentését a megszo-
kott dolog helyett másra vonatkoztatjuk, vagy két szókapcsolatot vegyítünk.

- (1) Ily készüllettel Istók a *direktor*
Szent ajtaján kopogtat és belép.

(Arany János: Bolond Istók)

- (2) Kálmán érzi az arcára hulló fűrtök villanyos érintését, s *vállával hallot-*
ta a hölgy szívének dobogását.

(Jókai Mór: És mégis mozog a föld)

Az (1) példában a *szent* szokatlan jelzője az *ajtónak*, mégis értelmezhető célzás a direktor magas pozíciójára. A (2) idézetben meghökkentő a társítás a *vállával érezte* vagy a *fülével hal-
lotta* kifejezések helyett, amelyekre az olvasó a nyelvi ismeretei és a tapasztalatai alapján szá-
mítana.

Az alakzat elnevezése a latin *abutor* 'felhasznál, visszaél' jelentésű igéből származik. Az *abusio* már a klasszikus latinban is képzavart, helytelen szóhasználatot jelölt. Az abúziót Cornificius a szóalakzatok között tárgyalja, de külön csoportban, többek között a →metaforával és az →allegóriával együtt. Meghatározásából kiderül, hogy szóképeknek tekinti őket. Cicero a középső stílusnemben a stíluséktípusok között említi. Quintilianus csak azt nevezi abúziónak, ha a névvel nem rendelkező dolgoknak olyan nevet adunk, amely levezethető egy hasonló tulajdonságokkal rendelkező vagy hasonló funkciójú dolog nevéből. Quintilianus tehát felfedezte, hogy a többjelentésű szavak jelentései összefüggenek egymással, ám míg a metaforát határozottan elkülönítette az abúziótól, a metonímiát nem.

Beda Venerabilis szintén különbséget tesz a metafora és az abúzió között. Az utóbbit hely-
telen szóhasználatnak tekinti. Véleménye szerint a metafora gazdagítja a dolgok megnevezé-
sét, míg az abúzió esetében a szót vagy kifejezést olyannak a megnevezésére használjuk, amire
nincs megfelelő szó. Rotterdami Erasmus is úgy véli, hogy a katakrézis egy hiányzó kifejezés
pótlása meglévővel vagy metaforával. A 16. századtól mégis elterjedt az a nézet, amely a túl-
zó, szélsőségesen különleges metaforát is katakrézisnek tekinti. Például:

- (3) Távolléted egy *örökkévalóság*, jelenléted egy *rövid perc* nekem.

(Jókai Mór: Erdély aranykora)

A fentiekből látható, hogy a retorikai művekben a metaforikus elnevezés és az abúzió megkülönböztetése zavart okoz. A metaforákban felismerhető jelentéseltolódás abban tér el a katarézistól, hogy pragmatikai szempontok, vagyis a befogadó valóságismerete, háttértudása alapján – némi szellemi erőfeszítés után – értelmezhető. Az abúzió létrejöttékor azonban, bár szemiotikai értelemben a jelek viszonya, azaz a formális elrendeződése szintaktikai nézőpontból felismerhető, jelentéstani szemszögből az alkotórészek viszonyában törést érzékel a befogadó. Más szóval a nyelvi jelek között konnexitás van (a nyelvtani szerkezet felismerhető), de a kohézió megteremtése a befogadónak túl nagy erőfeszítésébe kerül (a szerkezet alkotóelemeinek jelentését nehéz összekapcsolni). Ennek oka, hogy a nyelvi kifejezésben megfogalmazott, a valóságra vonatkozó állítás nem áll összhangban a befogadó ismereteivel: pragmatikai szempontból nem koherens. Az abúziót előidéző alkotórészek konvencionális jelentése és a nyelvi közösségben elfogadott jelentésmezője távol esik a konkrét közlési helyzetben létrehozandó aktuális jelentéstől. A jelentésmezők érintkezésének hiánya eredményezi a zavart a befogadóban, amikor törekszik a kohézió létrehozására. Például az (1) idézetben a *szent* és az *ajtó* jelentésmezői nem érintkeznek, vagyis megbontják a szöveg fogalmi egységét. Meg kell jegyezni, hogy az abúziót a → hiperbolától szintén az alkotóelemek jelentésbeli érintkezésének hiánya különbözteti meg. A hiperbola túloz ugyan, de a konvencionálissal azonos jelentéstartományon belül.

Kérdés azonban, mitől függ, hogy melyik nyelvi kifejezést érzi a befogadó abúzióknak, hiszen a nyelvi közösség tagjainak világismerete társadalmi, pszichológiai és kulturális okok miatt eltérő lehet. Mivel azonban a közösség ismeretei összefoglalásának és átörökítésének a nyelvi rendszer az egyik eszköze, a szótarozható jelentések támpontot nyújtanak.

Michel Foucault álláspontja szerint a retorikai alakzatok, főként a szóképek mind levezethetőek téves használatból, tehát mind tekinthetők abúzióknak. A téves nyelvhasználat elterjedhet és elfogadottá válhat a nyelvi közösségben, például köznyelvi metaforaként: *a kulcs tolla*.

Az abúzió gyakran a humor eszköze mind az irodalomban, mind a köznap nyelvben. Az utóbbiban előfordul szólások, közmondások vegyítése, például: *Addig jár a korsó a kútra, míg maga esik bele*. Az ilyen mondások közhellyé válhatnak (→ locus communis). Az abúzió a romantikus stílusban is előfordul a dagályosság velejárójaként. Fellelhető a sajtóban is:

- (4) Ennek a barátságának az emlékére a harmincas években egy magánház falán *bronztáblát emeltek*.

(Kó András, Magyar Nemzet 2007. július 18. 5)

Irodalom: Adamik Tamás: Antik stíluselméletek Gorgiasztól Augustinusig. Seneca Kiadó. Bp. 1998: 223–224. – Bence Lóránt: A szóképek, az alakzatok és a metaforaalkotás. In: Szathmári István (szerk.): Hol tart ma a stilisztika? Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp. 1996: 234–309. – Bence Lóránt: Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban. Mikor, miért, kinek, hogyan. Corvinus Kiadó. Bp. 1996: 185–191; 147–167; 191–224. – Cornificius: A C. Herenniusnak ajánlott rétorika. Latinul és magyarul. Ford. Adamik Tamás. Akadémiai Kiadó. Bp. 1987: 106–107. – Gáspári László: Retorika. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp. 1998: 85–102. – Lanham, Richard: A Handlist of Rhetorical Terms. University of California Press, Berkeley and Los Angeles. 1968: 21. – Petőfi S. János: katarézis. In: Világirodalmi lexikon. 6. köt. Akadémiai Kiadó. Bp. 1979. – Quintilianus Szónoklattana. Ford. Prácer Albert. Franklin Társulat. Bp. 1921: VIII.2.5.; VIII.VI.34.; IX.1.5. – Sloane, Thomas O.: Encyclopedia of Rhetoric. Oxford University Press. Oxford. 2001: 88–89; 309–314. – Szabó G. Zoltán–Szörényi László: Kis magyar retorika. Tankönyvkiadó. Bp. 1988: 159. – Szathmári István: Stilisztikai lexikon. Tinta Könyvkiadó. Bp. 2004: 25, 96. – Szende Tamás: A jelentés alapvonalai. Corvinus Kiadó. 1996: 54–57.

Vö.: hiperbola, metafora

J. H. É.

Adjekció [g. *πλεονασμός*; l. *adiectio*; n. *Adiectio*, *Hinzufügung*; f. –; a. *adiectio*; o. *прибавление*]: a négy retorikai alalművelet, változáskategória egyike: hozzáadás, bővítés, hozzátoldás. Az alalműveletek nem választhatók el mereven egymástól. Bizonyos adjekciós alakzatok egyben transzmutációs alakzatok is lehetnek (→ *interpozíció*, → *hiperbaton*, → *epanodosz*).

A latin 'hozzátevés, szaporítás, hozzáadás' szó az *ad-* 'hoz, -hez, -höz'; *iaciō*, *iēci*, *iactus* 'dob, hajít, vet, taszít, odavet' elemekből áll.

Az alakzatok négy művelet alapján való rendszerezését a sztoikusok alakították ki, ezek egyike az adjekció, hozzáadással alkotott alakzat. A liège-i retorika is átvette a négy alalművelet megkülönböztetését, így a hozzáadás alakzatait is tárgyalja.

Az adjekció az egyik stílusserény, a tömörség (→ *brevitas*) ellen véthet, ha funkciótlan ismétlés vagy túl sokat mondás, → *pleonazmus* vagy → *tautológia* keletkezik.

Az adjekció alakzatait azonban elsősorban stílusserényként tarthatjuk számon, az → *elokúció* körébe tartoznak az ide sorolható figurák.

Osztályozásuk több szempontból lehetséges.

1. A hozzáadott egység terjedelme szerint:

a) hang, szótag vagy hangcsoport hozzáadása (→ *protézis*, → *epentézis*, → *paragógé*, → *ektázis*, → *dierézis*);

b) szó hozzátoldása (→ *epexegézis*, → *gemináció*, → *repetíció*, → *gradáció*, → *klimax*, → *szinonímia*, → *poliszindeton*, → *iteráció*, → *reduplikáció*, → *annomináció*, → *figura etymologica*);

c) gondolat (mondat), szöveg- vagy beszédegység hozzátoldása (→ *paralelizmus*, → *izokólon*, → *reddíció*, → *körmondat*, → *hiperbaton*, → *parentézis*, → *interpozíció*);

2. A hozzátoldás elhelyezkedése szerint:

a) a kiegészített részlet elején (→ *protézis*, → *anafora*);

b) a kiegészített részletbe közbeékelve vagy közbevetve (→ *epentézis*, → *hiperbaton*, → *anasztrófé*, → *parentézis*, → *interpozíció*);

c) a kiegészített részlet végéhez toldva (→ *paragógé*, → *epifora*);

d) a vége ismétlődik a következő egység elején (→ *epanasztrófé*);

e) fordított szórendű ismétlés (→ *epanodosz*).

3. Azonos vagy eltérő elemek hozzáadása:

a) azonos elemek ismétlése (→ *alliteráció*, → *gemináció*, → *anafora*, → *epifora*);

b) eltérő elemek hozzáadása, felsorolása (→ *enumeráció*, → *halmozás*, → *kongeriesz*).

Irodalom: A. A. Волков: *Основы русской риторики*. Москва. Изд. Филологического факультета МГУ. им. М. В. Ломоносова. 1996. – Adamik Tamás: *Az alakzatok és a szóképek fogalmáról és osztályozásáról*. In: A. Jászó Anna–Aczél Petra (szerk.): *A szónoki beszéd kidolgozása*. Trezor Kiadó. Bp. 2004: 55, 64. – Bencze Lóránt: *A trópusok, az alakzatok és a metaforaalkotás*. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika? Nemzeti Tankönyvkiadó*. Bp. 1996: 256–57. – Burton, Gideon O.: *Silva Rhetoricae*. <http://humanities.byu.edu/rhetoric/silva.htm> – Fónagy Iván: *adjekció*. In: *Világirodalmi lexikon* 1. köt. Akadémiai Kiadó. Bp. 1970. – Gáspári László: *A funkcionális alakzatelmélet vázlata*. PPKE BTK MNyTK 6. Piliscsaba. 2003: 53–64. – Lausberg, Heinrich: *Handbuch der literarischen Rhetorik*. Max Hueber Verlag. München. 1960: 310. – Szabó G. Zoltán–Szörényi László: *Kis magyar retorika*. Tankönyvkiadó. Bp. 1988: 136–138, 142–143, 189. – Szathmári István: *Stilisztikai lexikon*. Tinta Könyvkiadó. Bp. 2004: 61–62, 39–49. – Ueding, Gert (Hrsg.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. 1. Max Niemeyer Verlag. Tübingen. 1992–2003: 549–550.

Vö.: *detrakció*, *immutáció*, *transzmutáció*

L. J. – V. R. R.

Adjunkció [g. –; l. *adiunctio*; n. *Adiunctio*, *Zuordnung*; f. *adjonction*; a. *adjunction*; o. *адьюнкция*]: közös állítmányhoz vagy jelzőhöz csatolt két vagy több, teljesen különböző jelentésű kólon vagy komma, melyben minden kólon vagy komma legkevesebb két mondatrészt tartalmaz.